INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MADANIY TUSHUNCHALARNING AVTOMATIK TAHLILI: MEVA NOMLARI MISOLIDA

Jakbarova Sevaraxon Mamurjanovna
E-mail: jakbarova1988@mail.ru

Anotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida meva nomlarining lingvokulturologik xususiyatlari kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasi metodlari asosida tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi meva nomlarining literal va metaforik qo‘llanishini avtomatik tarzda aniqlash, ularning madaniy konnotatsiyalarini korpus materiallari orqali tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda ingliz va o‘zbek milliy korpuslaridan foydalanildi hamda chastotali tahlil, kollokatsion tahlil, konkordans qidiruvi va so‘z vektor modellari qo‘llanildi. Natijalar ingliz tilida meva nomlarining ko‘proq metaforik va texnologik kontekstlarda, o‘zbek tilida esa madaniy, diniy va milliy qadriyatlar bilan bog‘liq holda qo‘llanishini ko‘rsatdi. Ushbu yondashuv lingvokulturologik tadqiqotlar uchun yangi avtomatlashtirilgan metodologik yo‘nalishni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: korpus lingvistikasi, kompyuter lingvistikasi, meva nomlari, lingvokulturologiya, metafora, ingliz tili, o‘zbek tili.

Abstract. This article investigates the linguocultural features of fruit names in English and Uzbek using methods of computational linguistics and corpus linguistics. The main aim of the study is to automatically identify the literal and metaphorical use of fruit names and to analyze their cultural connotations through corpus materials. The study utilized English and Uzbek national corpora and applied frequency analysis, collocation analysis, concordance search, and word vector models. The results show that fruit names in English are used more often in metaphorical and technological contexts, whereas in Uzbek they are associated with cultural, religious, and national values. This approach proposes a new automated methodological direction for linguocultural studies.

Keywords: corpus linguistics, computational linguistics, fruit names, linguoculturology, metaphor, English, Uzbek

Аннотация. В данной статье исследуются лингвокультурные особенности названий фруктов в английском и узбекском языках с использованием методов компьютерной лингвистики и корпусной лингвистики. Основная цель исследования — автоматическое выявление буквального и метафорического употребления названий фруктов, а также анализ их культурных коннотаций с помощью корпусных материалов. В исследовании использовались национальные корпусы английского и узбекского языков, применялись частотный анализ, анализ коллокаций, поиск конкордансов и

ISSN 3030-3907

модели векторного представления слов. Результаты показывают, что в английском языке названия фруктов чаще употребляются в метафорическом и технологическом контексте, тогда как в узбекском языке они связаны с культурными, религиозными и национальными ценностями. Данный подход предлагает новое автоматизированное методологическое направление для лингвокультурных исследований.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, компьютерная лингвистика, названия фруктов, лингвокультурология, метафора, английский язык, узбекский язык

KIRISH

XX asr o‘rtalaridan boshlab avtomatik tahrirlash texnologiyalarining rivojlanishi matn bilan ishlash jarayoniga tub o‘zgarishlar kiritdi. Kompyuter texnologiyalari mavjud bo‘lmagan davrda matnlar yozuv mashinkalarida terilgan bo‘lib, orfografik, punktuatsion, stilistik va grammatik xatolarni tuzatish jarayoni matnni to‘liq qayta yozishni talab etardi. Bu jarayon ko‘p vaqt talab qilishi bilan birga, foydalanuvchilar uchun sezilarli noqulaylik tug‘dirgan. Kompyuterlarning ommalashuvi bilan matnlarni tahrirlash yanada qulaylashdi: foydalanuvchi dialogli rejimda matnni qayta ishlab, xatolarni darhol tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Biroq avtomatik tahrir tizimlari ko‘proq ingliz, rus, nemis, fransuz kabi dasturiy bazaga kiritilgan tillarda samarali ishlaydi. Baza mavjud bo‘lmagan tillarda matnni avtomatik tahrirlash imkoniyati cheklangan bo‘lib, faqat ayrim internatsional so‘zlar bundan mustasno.

Axborot texnologiyalari rivojining jadal sur’atlari, globallashuv jarayonlari va jamiyatning raqamlashtirilishi tilshunoslikda yangi ilmiy metodlarning shakllanishiga olib keldi. XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida kompyuter texnikasining rivojlanishi va internetning keng qo‘llanilishi natijasida kompyuter lingvistikasi hamda korpus lingvistikasi mustaqil ilmiy yo‘nalishlar sifatida shakllandi. Bu sohalar til birliklarini avtomatik qayta ishlash, katta hajmdagi lingvistik ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish va ular asosida turli lingvistik qonuniyatlarni aniqlash imkonini yaratdi.

Avtomatik matn tahlili bugungi kunda asosan ikki asosiy yondashuvga tayangan holda amalga oshiriladi:

lug‘at va qoidalarga asoslangan yondashuv (lingvistik muhandislik yondashuvi),

mashinani o‘rganishga asoslangan yondashuvlar.

Lug‘at va qoidalarga asoslangan tizimlar maxsus yaratilgan lug‘atlar va belgilangan lingvistik qoidalardan foydalanadi. Mashinani o‘rganish yondashuvi esa nazorat qilinadigan, nazoratsiz yoki qisman boshqariladigan modellardan iborat

ISSN 3030-3907

bo‘lib, matnlarni tasniflash, semantik tahlil, mavzu modellashtirish kabi jarayonlarda keng qo‘llaniladi.

Til va madaniyatning o‘zaro munosabati lingvokulturologiya fanining markaziy masalalaridan biridir. Leksik birliklar, jumladan meva nomlari ko‘plab tillarda nafaqat biologik obyekt nomi sifatida, balki madaniy-ma’naviy qadriyatlar, ramziy ma’no va metaforik mazmun tashuvchilari sifatida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi “apple” leksik birligi bilim, istak, mukammallik yoki texnologiya ramzi sifatida talqin qilinsa, o‘zbek tilidagi “anor” baraka, serfarzandlik va go‘zallik timsoli sifatida madaniy konnotatsiyaga ega.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, ingliz va o‘zbek tillaridagi meva nomlarining literal va metaforik qo‘llanishini avtomatik tahlil qilishda korpus yondashuvlaridan foydalanish lingvokulturologik tushunchalarni zamonaviy texnologiyalar asosida chuqur o‘rganish imkonini beradi. Kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasi metodlarining qo‘llanishi milliy-madaniy mazmunning til birliklari orqali qanday aks etishini aniqlashda samarali vosita hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillarida meva nomlarining literal va metaforik qo‘llanishini kompyuter lingvistikasi va korpus yondashuvlari yordamida avtomatik aniqlash, ularning madaniy konnotatsiyalarini tahlil qilish va ushbu birliklarning lingvokulturologik xususiyatlarini ilmiy asosda yoritib berishdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqotda kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasi metodlari kompleks tarzda qo‘llanildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz tili uchun COCA (Corpus of Contemporary American English) va BNC (British National Corpus), o‘zbek tili uchun esa O‘zbekiston Milliy Korpusi hamda ochiq raqamli matnlar bazalari tanlab olindi.

Meva nomlari (apple/olma, grape/uzum, banana/banan, pomegranate/anor va boshqalar) bo‘yicha korpusdan matn birliklari ajratib olindi. Chastotali tahlil usuli yordamida meva nomlarining umumiy qo‘llanish darajasi aniqlandi. Tadqiqot uchun tanlab olingan korpus materiallari maxsus tayyorlash bosqichidan o‘tkazildi. Avvalo, matnlar texnik shovqinlardan (ortiqcha belgi, HTML kodlar, takroriy satrlar) tozalandi. So‘ngra tokenizatsiya jarayoni amalga oshirilib, so‘zlar alohida birliklarga ajratildi.

Ingliz tilidagi matnlarda stop-so‘zlar olib tashlandi va lemmatizatsiya bajarildi. O‘zbek tilidagi matnlarda esa morfologik tahlil asosida so‘z shakllari normal ko‘rinishga keltirildi. Bu jarayon meva nomlarining turli grammatik shakllarini yagona birlik sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Shuningdek, parallel

ISSN 3030-3907

tahlil uchun ingliz va o‘zbek matnlari o‘zaro tematik jihatdan moslashtirildi. Natijada avtomatik tahlil uchun tayyorlangan tozalangan korpus to‘plami shakllantirildi.

Muloqotning eng asosiy vositasi sanalmish tilning xalq tajribasi orqali yuzaga kelgan tushuncha va urf-odatlarni keying avlodlarga uzluksiz va xatosiz yetkazib berishi hamda uning ma’naviy qadriyatlarini qaytadan tiklab, translyatsiya qilish jarayonlarida ishtirok etish yo‘llari va usullarini o‘rganishga bo‘lgan munosabati tufayli zamonaviy gumanitar bilimlarining tushunilgan lingvistik-madaniy paradigmasi nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Madaniy boyliklarni yaratish, saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazib berishning asosiy vositasi dunyoni kontseptsiyalashning milliy shartli usuli hisoblanadi. Etnosning olamni anlashning lingvistik shartliligi g‘oyasi asoslari V. fon Gumboldt tomonidan quyidagicha talqin qilinadi: “Xalqning tili va ma’naviy kuchi bir-biridan alohida va ketma-ket rivojlanmaydi, balki aqliy qobiliyatning uyg‘un va ajralmas harakatini tashkil etadi” [Gumboldt 1984: 68]. O‘tkazilgan avtomatik korpus tahlili natijalari bir qator muhim tendensiyalarni ko‘rsatdi. Chastotali tahlil natijasiga ko‘ra, ingliz tilida “apple” so‘zi eng yuqori faollikka ega bo‘lib, u nafaqat biologik obyekt, balki brend, texnologiya va metaforik birlik sifatida ham keng qo‘llanilishi aniqlandi. “Grape” so‘zi asosan diniy va madaniy matnlarda, “banana” esa ko‘proq kinoya va kulgili kontekstlarda uchrashi kuzatildi.

O‘zbek tili korpuslari tahlilida “olma” so‘zi eng faol birliklardan biri bo‘lib, maqollar, xalq og‘zaki ijodi va badiiy matnlarda ramziy ma’noda qo‘llanishi aniqlandi. “Anor” so‘zi esa baraka, serfarzandlik, farovonlik va go‘zallik tushunchalari bilan bevosita bog‘liq ekani aniqlangan.

Kollokatsion tahlil natijasida ingliz tilida “apple pie”, “apple tree”, “Apple company” kabi birikmalar, o‘zbek tilida esa “olma daraxti”, “shirin olma”, “anor donasi” kabi turg‘un birikmalar yuqori chastotada uchrashi qayd etildi. Semantik vektorlar orqali tuzilgan modellarda ingliz tilida meva nomlari “technology”, “health”, “value” kabi so‘zlar bilan, o‘zbek tilida esa “baraka”, “hosil”, “to‘y”, “farzand” kabi birliklar bilan yaqin semantik maydonda joylashgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillarida meva nomlari o‘rtasida nafaqat leksik, balki chuqur madaniy farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Ingliz tili materiallarida meva nomlarining metaforik ishlatilishi ko‘proq modern, texnologik va individual qadriyatlar bilan bog‘liq ekanligi kuzatildi. Masalan, “apple” so‘zining texnologik brend bilan uyg‘unlashuvi zamonaviy madaniyat ta’sirini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida esa meva nomlari, ayniqsa “anor” va “olma”, ko‘proq jamoaviy qadriyatlar, diniy qarashlar va xalq an’analari bilan uzviy bog‘langan. Bu holat til

ISSN 3030-3907

orqali milliy ong va madaniy kodlarning uzluksiz saqlanib kelayotganini ko‘rsatadi.

Avtomatlashtirilgan korpus tahlili meva nomlarining literal va metaforik kontekstlarda uchrashini tizimli ravishda aniqlash, kollokatsiyalarni izlash va semantik xaritalar tuzish imkonini berdi. An’anaviy qo‘lda tahlildan farqli ravishda, avtomatik usullar katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish imkoniyatini yaratdi va natijalarning ishonchliligini oshirdi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida meva nomlari nafaqat biologik obyektlarni ifodalovchi leksik birlik, balki muhim madaniy va metaforik tushunchalarning tashuvchisi ekanini tasdiqladi. Korpus lingvistikasi va kompyuter lingvistikasi metodlari asosida meva nomlarining qo‘llanishini avtomatik aniqlash, kollokatsiyalarni topish va semantik tarmoqlarni yaratish imkoniyati mavjudligi ko‘rsatildi.

Tadqiqot natijalari lingvokulturologik izlanishlar uchun yangi avtomatlashtirilgan metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi, shuningdek, parallel korpuslar yaratish va tarjima tizimlarini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin. Kelgusida bunday yondashuvni boshqa leksik-semantic guruhlar (masalan, ranglar nomlari, hayvonot nomlari) asosida kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. -Toshkent, 2011. 58-bet.
2. Агеев М. С., Добров Б. В., Лукашевич Н. В. Автоматическая рубрикация текстов: методы и проблемы // Учёные записки Казанского государственного университета. Серия Физико-математические науки. —2008. — Т.150, №4. — С. 25–40.
3. Большакова Е.И., Воронцов К.В., Ефремова Н.Э., Клышинский Э.С., Лукашевич Н.В., Сапин А.С. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и анализ данных. —М.: Изд-во НИУ ВШЭ, 2017. —269 с.
4. Jakbarova, S. M. (2024). Ingliz va o‘zbek tillarida yangi meva nomlarining madaniy-kognitiv aspektlarda taqqoslanishi. American Journal. https://doi.org/10.5281/zenodo.17470057

ISSN 3030-3907